

Етнокультурне буття, духовність і світогляд українського селянства

В. М. Мельниченко

Листопад уриває дня і накликає ночі.

КАЛЕНДАР УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА

Календар українського селянина завжди являв собою своєрідну енциклопедію народної мудрості, неписаний розпорядок повсякденної роботи. У річному коловороті хлібороб спостерігав певну закономірність, усвідомлення якої породжувало виділення періодів річного циклу, що повторювалися. Виробничі календарні цикли утворювалися із послідовних дат праці у полі й вдома і супроводжувалися релігійними святами та обрядами, магічними діями, забобонними повір'ями і прикметами, звичаями, багато з яких походили від первісної віри в залежність людини від надприродних сил.

Завдання календарної обрядовості відповідали одвічним прагненням хлібороба – забезпеченню достатку і благополуччя родини, щасливого сімейного життя, високого врожаю і продуктивності худоби, відведенню всілякого зла та передбачення майбутнього. Через свята і обряди старші покоління передавали молодим свою любов до праці, волелюбність, гостинність, життєрадісність. До складу річного аграрного кола входили зимові, весняні, літні й осінні свята, звичаї й обряди. Увазі читачів пропонуються народознавчі матеріали, присвячені осінньому циклові календарних свят.

Народні повір'я і прикмети:

Вересень – рум'янець року.

Вересень весіллями багатий.

Вересень каже: “Посієш жито на поспіх – вродить на поспіх”.

Вересень лівцем буває – руки в кишені всаджає.

Як вересніє, так і дощик сіє.

Жовтень ходить по краю та й виганяє птахів з раю.

У жовтні виореш мілко, посієш рідко, то й вродить дідько.

У жовтні тільки руки зябнуть, а в листопаді й ноги дубіють.

У жовтні гріє ціп, а не піч.

Грім у листопаді – на малосніжну зиму, але рік врожайний, якщо загримить при місяці уповні – хліб уродить на полях, а в долинах буде поганій.

Якщо в листопаді з'являються комахи – зима буде теплою.

Яка погода в листопаді – така й у квітні.

Листопад вересню онук, жовтню – син, а зимі – рідний брат.

Листопад зимі ворота відчиняє.

Листопад стелить землю листом, а грудень снігом.

Семена (14 вересня). День Семена або Симеона Стовпника вважався початком справжньої осені, а отже, й Нового року з прийняттям християнства на Київській Русі.

У давнину, ще в козацькій Україні, на Семена відзначали пострижини молодих хлопців і вперше садовили їх на коні.

У день Семена закінчувалися гуляння “на вулиці” й починалися вечорниці в хаті.

Увечері по хатах запалювали посвіт, вогонь якого мав горіти до Великодня. Традиційно цей обряд, особливо на Поліссі, проходив вельми врочисто і святково. Звідси й поговорка: «На Семена любив мед-пиво пити – не лінуйся й робити”. Крім того, кожен майстер намагався “засидіти вечір” – розпочати при посвіті роботу.

Хлібороби вважали за святий обов'язок обсіятись озиминою. “Як посієш мене на Семена, – казало жито, – то все будеш мати із мене, а як посієш по Покрові (14 жовтня), то будеш виводити по корові”.

Від Семена починали копати картоплю.

Воздвиження (27 вересня). Вважається, що на Воздвиження (Здвиження) остання птиця відлітає у вирій, а гаддя ховається в листя і залізає в землю, щоб пережити зиму. Але перед тим має відбутися рада, на якій зобов'язаний відзвітуватися про свої вчинки кожен плазун.

Ті, хто не порушив протягом року даної обітничі, мають право спочивати до наступного Руфа – 21 квітня, коли гаддя знову вилазить із землі; натомість такі, що вжалили людей або тварин, не мають права на спочинок, бо їх “не бере земля”, а відтак нечистивців проганяють геть; це особливо небезпечно гаддя – воно кидається під колеса, нападає на людей. Тому, вірячи в таку легенду, дітям забороняли ходити до лісу, щоб не зустрітися з “шагунами”, а також не провалитися в яму, де мають зимувати плазуни. Якщо хтось провалиться, то буде цілу зиму лизати з ними “гадючий камінь”.

Таких чи подібних легенд в народі існувало безліч. Певною мірою вони виховували у дітей любов до природи, до всього живого, що оточує нас.

Покрова (14 жовтня). Серед осінніх християнських свят одним із найбільш значущих є Покрова. Запроваджене воно у Візантії на честь чудесного визволення Константинополя від войовничих сарацинів. Під час всеночної у Влахернському храмі несподівано з'явилася Діва Марія у супроводі ангелів і святих, молилася і покривала людей у храмі своїм омофором

(покровом). Під ним християни знайшли захист і порятунк.

Серед українців, які століттями зазнавали чужоземних набігів, ця легенда набула особливої популярності. Божу Матір (Покрову) вважали своєю покровительницею запорозькі козаки. Щорічно вони відзначали це свято на Січі у своєму головному храмі святої Покрови.

У селянському побуті за станом погоди на Покрову намагалися передбачити характер майбутньої зими. До початку жовтня звичайно закінчували сівбу озимих. У цей час розпочиналася пора весіль, яка тривала два тижні до Пилипівського посту. Дівчата, які бажали взяти шлюб саме цього року, молилися: *Свята Покрівонько, покрій мені голівоньку*. Після Покрови розпочиналися осінні базари.

Кузьми і Дем'яна (14 листопада). Кузьми і Дем'яна – день зустрічі зими (так звані курячі іменини). Адже за старим стилем це початок листопада. Кузьма і Дем'ян вважалися захисниками людей і тварин від укусів змії та інших гадів. Крім того, їм приписували покровительство ремесел, зокрема ковальства, які навчили людей землеробства.

Найпишніше цей день відзначали ковалі – найпочесніші на селі фахівці; це підтверджується й тим, що за умови відсутності попа, згоду на шлюб міг дати коваль. Не випадково у жартівливій формі це відображено у такому прислів'ї: "Кузьма з Дем'яном – ковалі: закують дороги і річки – до весни не розкувати".

Чесний і мудрий коваль посів належне місце в усній народній творчості. Він символізує охоронця хліборобської праці, винахідника плуга, що оплодотворив землю. В одній з найдавніших, що дійшли до нас з дохристиянських часів, пісень мовиться:

Благослови, Господи, Кузьма-Дем'ян,
Ладо мое!

Михайла (21 листопада). Свято Михайла – Собор Архистратига Михайла та інших Небесних Сил безплотних Архангелів. У церковному богослужінні Михайло прославляється як Архистратиг, тобто головнокомандуючий небесними силами, який із моменту вигнання з небес сатани веде невпинну боротьбу із силами тьми, із силами диявола, пильно слідкуючи за всіма його підступами. Не випадково на іконах Михайло зображається у вигляді воїна, одягнутого у залізні лати, із списом та щитом в руках, перемігши дракона-сатану. У народній уяві Михайло – це мужній лицар, який перемагає всі темні сили на землі.

За народним календарем, Михайло неодмінно має сповістити про зиму, бо *приїжджає на білому коні*. На Закарпатті останню суботу перед Михайлом називають *задушною*. Жінки беруть до церкви по чотири калачі і відправляють службу по небіжчиках. Три калачі віддають попові і дякові, а один приносять додому і, розламавши, пригощають усіх членів родини.

Після Михайла закінчувалися весілля. За цим днем завбачували і весну.

О. В. Михайлюк

ПРАЦЯ ЯК РИТУАЛ В СЕЛЯНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Образ селянства, зокрема, українського, є стереотипним у науковій літературі та історіографії. Він створений, головним чином, інтелігенцією і бюрократією, оскільки саме селянство не схильне до саморефлексії. Інтелігенція, з одного боку, схиляється перед народом, а з іншою, вона його вигадує. Але коли представники вищих верств зіткнулися з реальним, а не вигаданим народом, то вони побачили знову ж таки викривлений образ. На початку ХХ ст. серед значної частини „освіченого прошарку” панувала думка про відсталість селянства, дикість, інфантизм тощо. Втім, це цілком сполучалося з „любов'ю до народу”. З іншого боку, багатьом авторам притаманна ідеалізація села, і селян, яка є романтичною і свідчить про поверхневе знання сільського життя. Народники-романтики схилилися і служили не реальному народові, якого вони не знали і не розуміли, а його ідеалізованому образу, створеному ними самими. Дореволюційна інтелігенція, сповнена почуття відірваності й провини перед народом, створила стійкий міф про селянство як про страждаюче й пригноблене, жертву, котра потребує захисту. Звідси походять і різні концепції, котрі розглядають взаємини між селянами та державою як своєрідну перманентну „війну”. Це був так званий виворіт патерналістського деспотизму держави щодо селянства, від якого інтелігенція і прагнула його захистити. Та вдаючи з себе „вболівальників” за долю селянства, інтелігенція шукала головним чином політичних дивідендів у протисторію з бюрократією. З іншого боку, за словами Р. Пайпса, навіть порівняно ліберальні чиновники вважали селян дикунками. У багатьох аспектах бюрократія ставилася до населення, як європейські держави ставилися до колоній: деякі спостерігачі проводили паралель між російською адміністрацією і британською державною службою в Індії [1, 65]. Однак, попри всю парадоксальність цього, їхні погляди і позиції збігалися, адже і бюрократія, і інтелігенція були продуктами модернізації. Вони перебували в європеїзованій культурі, для якої культура традиційного суспільства – незрозуміла. І розмовляли вони з селянами різними мовами, тут не так важливо, була ця мова російська, українська чи якась інша. Адже націоналізм зі своїми штучними мовами – побічний продукт модернізації, він апелює до традиції, але це не більше ніж „винайдена традиція” (Е. Геллнер), своєрідна гра в традиціоналізм, котра має дуже віддалене відношення до традиції справжньої. В цьому плані селяни різних країн могли б зрозуміти одне одного краще, ніж різні верстви однієї країни. Як відзначає Т. Шанін, „слова і символи російського селянства революційної епохи розумілися б набагато краще селянами інших країн, ніж більшістю освічених росіян, що належали до того ж покоління” [2, 224]. У цьому зв'язку набуває вагомості оцінювання селянства як специфічного „способу життя” (Фей Сяодун), і розуміння селянина як особливого „людського типу” (Р. Редфілд). Представники ж модернізованих соціальних груп ставилися до селянства зі зневагою, ворожістю, поблажливою жалістю, чи з романтичним пієтетом. Зазнавши